

PSİKOLOJİ VE DİNİ HAYAT*

T. Hywel HUGHES / Çev: A.Vahit İMAMOĞLU** -Ömer GÜLTEKİN***

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, Dinî hayat, alışkanlık, din değiştirme, dua

Son konuşmamda sizlere psikologların dini iki yönden eleştirdiklerini; bunlardan birinin dini tecrübe olduğunu hatırlatmış ve bu konuya bugün değineceğime söz vermiştim. Hatırlayacağınız gibi, dini tecrübe bir illüzyon olarak ele alınmıştır ki, Leuba'nın deyişiyle, ilahi varlık anlayışı bir illüzyondur. Çünkü bu fikrin tamamen sübjektif olduğu ve tecrübenin kendinden kaynaklanabileceği gerçek Tanrı bulunmadığı sebebiyle illüzyondur denilir. Sübjektif olarak tecrübe, insanların zehirlendikleri veya kokain yahut afyon gibi ilaçlar aldıkları zamanlarda neler hissediyorlarsa tecrübe de bu duygularla aynıdır ve tabiatça daha benzerdir. Yine bu epilepsinin başlangıç safhalarına da benzer. Bilindiği gibi sara nöbetinin hemen öncesinde hasta coşkun duygular yaşar. Her şeyin etrafında eşyaları ve insanları aydınlatan bir ışık halesi varmış gibi görür. Epilepsiden önce yaşanan bu ruh hali veya bu hapların etkisi altında olan insanda olduğu gibi, dini tecrübede de aynı tür coşkun duygular, aynı geniş bir dünya algısı ve daha büyük sınırlar vardır. Fakat bu yaşananlar bu durumlarda tamamen sübjektiftir ve dini tecrübede de öyledir.

Şimdi bu sonuç hakkında bir çok sebepten dolayı şüphelenebileceğimizi düşünüyorum. İlk olarak, dini tecrübenin sonuçları ve etkileri, psikologların sınıflandırdıkları kişisel (sübjektif) tecrübelerden kaynaklananlardan oldukça farklıdır. İsanın, 'onları meyvelerinden tanıyacaksınız' prensibine inanılacaksa...bu iki tecrübe arasında çok büyük bir fark olmalıdır. Gözlem

* Bu çalışma, Dr. Thomas Hywel Hughes'in 1942 yılında Londra'da George Allen & Unwin yayınevi tarafından yayınlanan *Psychology and Religious Truth* adlı İngilizce eserinin 54-71 sayfaları arasında yer alan "Psychology and Religious Life" adlı bölümünün çevirisidir.

** Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Öğretim üyesi, İmamoğlu@sakarya.edu.tr

*** Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi

yoluyla çoğumuz biliriz ki, -umarım tecrübe ederek değil- içki ahlâkı bozar; derece derece şahsiyet gücünü tüketir, ahlâkî hayat kurumlarını zayıflatır ve hayatın manevî değerlerini ayaklar altına alır. İçkiye bağımlı hale geldikçe ve iptilasının etkileri sinir hücrelerine ve vücudun her bir noktasına kendini yazdıkça, insanlığın giderek yok oluşunu görmüyor muyuz – sendeleyeni adımlar, titreyen eller ve solgun yanaklar - . Bu durum tanım veya vurgu gerektirmiyor, çünkü bu bilinen bir gerçektir. Bundan başka epilepsi ile ilişkisi olanlar tecrübe ile bilirler ki, nöbetten hatırı sayılır bir zaman sonra, halsizlik ve yorgunluk, zihnî grip ve genel bir çöküntü hali olur. Şayet nöbetler sık aralıklı ise daimi bir enerji kaybı ve esneklik, bazı durumlarda zihnî yetersizlik vardır. Şu halde, bütün bu etkiler dini tecrübeden kaynaklanan etkilerden çok ayrıdır. Çok şiddetli ve uzun süreli olduğu zaman dini tecrübe bitkinlik verebilir. Özellikle de duygusal heyecan derin ve kuvvetli olursa. Fakat daha sonra mânevî bir vecd, ahlâkî bir güç kazanımı ve daimi bir karakter zenginliği vardır. Yine bedeni yapıda da büyük işler üstlenmeye ve bunları yapmaya muktedir kılacak tesirler doğurduğu da âşikârdır. Misal olarak Rahibe Teresa, ağır bir sorumluluk taşımaya ve hastanesinin hizmetçilere ait bayağı ve çoğu zaman mide bulandırıcı işlerini yapmaya muktedir oldu. Bu sadece onun Tanrı ile dostluğundan hasıl olan güce ve paylaşılan ekmeğe (Sacrament'de İsa tarafından tesis edilen ayinlerden biri) dayanmaktaydı. İnsanlar zihnî, ahlâkî ve fizik olarak sert mizaç taşımaya Tanrı'nın dostluğundan gelen güç ile mukavemet ettiler... Kalp huzuru, derin bir haz ve daimi bir hoşnutluk kazanırız ve bunlar diğer sonuçlar serisinden çok farklıdır. Öyle ki, onların aynı veya benzer nedenlerden kaynaklandığını kabul etmemiz mümkün değildir.

Şimdi buna bir gerçeği daha ilave edelim. Tarihe baktığımızda iyilik için en yaratıcı gücün, doğruluk ve gelişmek için en dinamik hakim unsurun dini tecrübe olduğunu görürüz. İnsan hayatındaki en güzel şeyler ondan kaynaklanır ve dünyayı daha yüksek seviyelere ulaştırmaya ve insanların ıslahı için yapılmış hareketlerine yardımcı olagelmış en yaratıcı ruhlar – hepsi olmasa da çoğu – ilham ve güçlerini görünmeyen ve ezeli olana rabitalarından almışlardır. Bunun diğer bir yönü olduğunu da biliyorum ve bazıları bu gerçeğe işaret etmekte gecikmiyorlar. O da şu ki, din zulümlerin ve baskıların da suçlusu olmuştur. Öyle ki, gerçekten en barbar ve en dehşetli yanlışların bazıları dinin himayesi altında ve onun adına işlenmiştir. Hatta Virgil bunu çok önceden belirtmişti. Yine de bunlar haddizatında dine isnat edilemez. Fakat daha çok dini anlama ve sonuna kadar yaşama hususundaki başarısızlığa atfedilebilir ki, bu din perdesi arkasına saklanarak yapılmış veya din kisvesi altında çarpık yorumlanmıştır. Bu

misallerdeki sıkıntı kişinin Tanrı ile ilişkisinde kendi tecrübesini anlama ve yorumlamasından kaynaklanır. Yoksa tecrübenin özünden değil. En iyinin tahrifi en kötüyü doğurur -Bir insan ne kadar yüksekte olursa, düşüş gerçekleşirse o kadar derine düşer-. Böylece din kutsal olmayan birçok şeyin müsebbibi sayılabilmektedir. Ahlâkî ve dini bilincin hükmü yanlış olabilir iken duygu ciheti doğru olabilir. Yani, St. Paul'un Hıristiyanlara yaptığı zulümde ziyadesiyle öfkeli olduğu gibi, bazen başka unsurlarla desteklenen dini zulüm ve gaddarlık hadiselerinin çoğunda yapılanlar bu kabildendir.

Dinin, zulümlerin ve yanlışların sebebi olduğu münazarası kabul edilse bile, yalanlama endişesi olmadan söylenebilir ki, ilerleme ve ıslah için en dinamik ve en yaratıcı güç; din ve yine gelişme hareketlerini başlatan dehalar, kendilerinden daha büyük güçlerle irtibata geçen insanlar olmuşlardır. Bunların çok azını zikretmek kâfidir. Zerdüş, Musa , Muhammed, Luther, Knox, Wesley, Daniel Rowlands! Onlar ne büyük mihmandar, zamanın söndüremediği eşsiz galaksidirlere. Yine, geri milletlerin ilerlemesinin öncüleri Father Damien, William Carey, David Livingston ve her çağın misyonerleri –varoş çalışanları ve reformcuları- John Howard'lar ve Elizabeth Fry'lar. Onların gücü Tanrı'daydı ve bıkmadan koşmaya, gevşeklik göstermeden yürümeye, O'nunla muktedir oldular. Tanrıyı beklemek dünyadaki en iyinin kaynağıdır.

Grubuma İsa'yı dahil etmediğimi fark edeceksiniz belki. Şu sebeple ki, kutsal gerçekleri başka herkesten daha çok idrak ile diğerlerinden farklı bir kategoride bulunmaktadır –bir peygamber fakat bir peygamberden daha fazlası- bir insan fakat bir insandan daha fazlası ve şunu hatırlatmak mecburiyetindeyim ki; bu idrakin temeli O'nun Tanrı hakkındaki bilgisiydi. O'na dönüp baktım ve O'nu Tanrı'dan emin ve Tanrı ile dost buldum. O'nun Tanrı'dan bahsederken ne kadar doğal ve sade (O'nun) Tanrı anlayışının ne kadar köklü ve derin olduğuna hiç dikkat ettiniz mi? Şimdi psikologlar asla İsa gerçeğinin veya O'nun temel mevcudiyeti, Tanrı'yı idrak hususunun tamamıyla farkına varmamışlardır. Yeni psikoloji görüşüyle yazılmış “İsa'nın Hayatı”nı konu alan birçok kitap biliyorum. Bunlardan dikkate şayan olan biri Prof. Berger tarafından yazılmış kitaptır. Okurken bazı noktalarda üzüntü duyuyoruz. Doğrusu, İsa'nın hayatının bazı safhalarında, yazar O'nun hayatını her türlü dini anlamdan soyutluyor. Kitap bazı yönlerden aydınlatıcı ve fikir verici iken, diğer yönlerden tabiiikten uzak ve hatta fantastiktir (gerçekten uzak). İsa'nın temel dayanağı olan Tanrı mefhumuna ya da Tanrı şuuruna gösterilen muamele özellikle böyledir. Şimdi İsa'nın Tanrı bilincinin ne kadar kuvvetli ve derin ve bu bilincin O'nun bütün işinin –“O'nun işi” terimi en geniş anlamı ile

kullanılmıştır- kaynağı olduğunu keşfettiğimde bunun için kendi ruhuma şöyle derim: “O halde ben bu şeylere, en iyi psikologlarınkini değil, İsa’nın bakış açısını tercih ederim”. O dünyanın manevi gerçekleri hakkında herhangi bir kimseden daha fazla malumata sahipti ve ben O’na güvenmeyi tercih ederim. Bundan başka, benim öne sürdüğüm gibi, dünyadaki en iyinin dini tecrübeden kaynaklandığını tasavvur ettiğimizde, bu tecrübenin bir illüzyon veya kendini kandırma olduğuna inanmayı reddederim. Bu nizamda konulmuş bir dünyadır. Zira düzeni Tanrı takdir eder. Dünyadaki en güzel şeyleri yapmış olan bu gücün hakikatsizlik ve yalana dayandığına inanmak için sormamız gereken çok fazla sorumuz var. Şayet öyle olsaydı dünya karmakarışık ve mantıksız (irrasyonel) olurdu ve ona bir isim bulunamazdı. Dünya o zaman, tam merkezinde çarpıklık bulunan garip bir dünya olurdu.

Dini tecrübenin çok geniş bir konu olması nedeniyle tek bir konferansda bu konunun bütününe değinebileceğimi beklemiyorum. Bu yüzden bir seçim yapmak zorundayım. Madem ki, sebeplerimiz var; şöyle farz edelim: Psikoloji, tecrübenin doğruluk iddiasını bozmada başarısız oldu ve o hakikattir, doğrusu bazı hususlarda hayatın en gerçek hakikatidir. Ben hayatla alâkası olduğu yönüyle üzerinde düşünmek için birkaç hususu seçmek ve mümkün olursa, psikolojinin bunlara ne ışık tutabileceğini göstermek istiyorum. Bu hususlar; Karakter Teşekkülü, Din değiştirme, Dua ve Din Huzuru’dur.

O halde Karakter Teşekkülü’yle başlayalım. Dinin en yüce gayesinin karakter teşekkülü olduğu herkesçe bilinen bir hakikattir. Ve bizim Hıristiyan geleneğimize göre bu gaye insanlığı İsa imajı ile imar etmektir. Hıristiyanlıkta her şey bu gayeyi meydana getirmek için düşünülür. Günahın bağışlanmasından ve günahın baskısından korunmaktan bahsederken, örneğin, bu büyük lütuflar bize verilir ve insanlığımız O’nun Tanrı tasavvuruna ve Tanrı gayesine göre gelişebilsin diye bizi serbest bırakır. Şunu asla unutmamalıyız ki, insan İsa sayesinde sadece bazı şeylerden korunmuş değildir. Fakat bazı şeyler için korunmuştur ve önceki sonrakinin bir başlangıcı veya şartıdır. İsa gibi her gün gelişmemiz için mücrimlik ve günah baskısından korunduk ve bizim kurtuluşumuz ancak O’nun gibi olduğumuz zaman tamamlanacak. Kurtulma sürecinde hakikaten biz kurtulduk ve bu sürecin sonu İsa gibi olmaktır. Babalarımız temize çıkmaktan bahsederlerdi. O’nu takdisin, Tanrı’nın rahmeti O’nun nüfuz edici ruhu vasıtasıyla tekâmülün takip ettiğini söylerlerdi. St. Paul’ün söylediği gibi: “Tanrı’nın yüce davetinin ödülünün alâmeti İsa’dadır. Her şeyin gerçek maksadı budur.” Cümlesinin doğruluğu Yeni Ahit’e göre açıklığa

kavuşmaktadır. Buna göre insanların son olarak karakterlerine göre, İsa'ya benzerliklerine veya başka surette olmalarına göre yargılanacakları söylenir.

Karakter inşası sürecinde çeşitli faktörler asli öneme sahiptirler ve psikoloji bunlar üzerine önemli katkı sağlayabilir ve sağlıyor da.

İlk olarak biliyoruz ki, alışkanlıkların teşekkülü karakter inşasında mühimdir ve bu nokta üzerinde psikolojinin söyleyeceği çok şey vardır. William James'in "Psikolojinin Prensipleri"nin *Alışkanlık* üzerine yazdığı büyük bölümü okuyan herkes, hayatın kontrolü ve insanın mukadderatını şekillendirmede alışkanlık oluşturma ne denli önemli olduğunu anlayacaktır. Alışkanlığın psikolojik temeli şu gerçeğe dayanır: Her fiil beyin özüne zayıf izler bırakarak yolunu açar –psikolojide kullanılan daha moda bir tabirle "kanal" açar, fiilin her tekrarlanışında aynı kanalı izlemeye istidat ve temayülü vardır. Bu bölgelerdeki daimi trafik neticesinde bu yollar belirlenmiş ve yerleşmiş olur. Tıpkı koyunların dağ yamaçlarından sürekli geçmeleri sonucu ve sık adımlarıyla kati'lik ve sağlamlık kazandırdıkları küçük yollar meydana getirmeleri gibi. Kuşkusuz bu, fiziki bir gerçeği tanımlamanın fiziki ve tasviri yoludur. Zira bu, bize neler olduğunu idrak etmemize yardımcı olur.

Bu fizyolojik durum önemlidir fakat psikolojik durumlar ve tesirleri çok daha önemlidir. Bunun üzerinde çok zaman harcamaya gerek yok, o halde sadece bunların neler olduğunu zikredeceğim. Meselâ, faaliyetler ne kadar sık yapılırsa o kadar kolaylaşır. Bisiklete binmeyi, piyano çalmayı veya golf oynamayı deneyen herkes bunu bilir. Bu, bahsettiğimiz fizyolojik iz ve zihni düzen teorisini ispatlamak için bize bir ölçü verir. Daha önemlisi hakikaten belli şeyleri yapma alışkanlığı arttıkça daha az dikkat ister ve böylece alışkanlık halindeki fiillerimiz devam ederken aynı zamanda başka şeyleri yapmak için de serbest kalırız. Yürüme, meselâ, başlangıçta daimi düşünme ister. Dengede durma ve adımlama için çok deneme gerektirir. Sık sık yere düşülür, uzun bir zaman da sendeleyerek adımlarla yürünür. Fakat şimdi hiç düşünmeden yürüyebiliyoruz. Böylece arkadaşlarımızla konuşmak, kır manzarasının güzelliklerini not etmek veya yalnız iken hayal kurup vaazımızı plânlamak için serbest kalırız. Bunların hepsi, yol gerçekten zor ve inişli çıkışlı olmadıkça yürüyüşümüzden ileri gelen herhangi bir mani olmaksızın devam eder.

Aynı şeyi nefes alma hadisesinde daha açık görürüz. Şöyle ki; bu, mutad ve otomatiktir ve düşünülmezsizin yapılır –hatta düşünmeye başlasak onun düzensiz ve kararsız bir hal aldığını görürüz-. Düşünme onun ritmini ve akışını bozar. O halde dikkat ihtiyacının az olmasının sebebi şudur: Zihin başka şeylere iştirak etmekte serbesttir. Bu büyük bir zihni ve fizik enerji muhafazası ve

müthiş bir iş tasarrufudur ve ayrıca zahmeti azaltmaktadır. Uygulamanın başlangıcında, piyano çalarken her bir notayı ve her bir parmak hareketini düşünmek zorunda olan birini düşünün. Sonunda çok az bir ilerleme ve korkarım çok az müzik elde edecektir. Fakat belli notaların, kasların ve parmakların müziği çalmak için zarurî birlikteliği, notayı görmek ve çalmak için içten ve gerçek olacaktır. Askerlerin yaptıkları tüm talimler onların bir komuta mutad ve otomatik olarak karşılık vermeleri içindir ki, bir komut verildiğinde duraklamadan ve çok düşünmeden ona uyulsun.

Şimdi diğer bir gerçeği ele alalım. Mutad fiiller belli sınırlarda yapıldığında daha müsbet ve başarılı olmaktadır. Çünkü bu, muhtemelen düşünmeyi gerektiren duraksama ile ilginin başka yöne kaymamasından ileri gelir. Karıncalar ve arılar gayeleri için kendi sınırlarında insandan daha emin çalışmaktadırlar. Daha az hata yaparlar, iş programına daha iyi uyarlar. Mesela kovan, içgüdüsel ve mutad işleyen kooperatif faaliyetler için mükemmel bir örnektir. Elbette soya çekim gerçeği de burada aynı şekilde işler. Mc Dougall'da bunu taklit içgüdüğü diye isimlendirir. Öğrenme sürecini ele alalım. Daha yüksek seviyeli öğrenme hariç, ticaret veya belli özel faaliyetlerde uzmanlaşma gibi süreçlerde bu sadece, düşünmenin yerini mutad hareketlerin aldığı bir süreçtir. Öyle ki, çok az veya hiç düşünme gerektirmez. Fakat Bergson'un işaret ettiği diğer bir gerçeği de unutmamamız gerekir. Şöyle ki, iç güdüsel hareket yolu ve bu yol ile çok fazla mutad hareket çıkmaz sokağa götürür. Bu daha öte ilerlemenin olmadığı, sonu olmayan bir daire halini alır. Çünkü ilerleme ileri doğru bir çizgi demektir. Eğer bu bir daire ise helezon tabiatındadır ve aynı noktaya döner, fakat daha yüksek bir seviye üzerinde. Bu sadece iç güdüsel hareketin istibdadının yıkıldığı ve mutad hareketin engel olmadığı yerlerde mümkündür. Bunun içindir ki, ahlâkî ve zihnî unsurlar serbest olmalıdır.

Yine de hepimiz biliriz ki, alışkanlıklar terk edilmeye çalışıldığında daha da güçlenirler. Piposunu bırakmayı deneyen herhangi bir kişi de bunu keşfedebilir. İsa der ki, "günahkâr alışkanlıklar insanı kötülüğün esareti altına alarak ruhu köleleştirebilir". St. Paul "üzerimize hakimiyet kurar" der. Elbette aynı şey iyi alışkanlıklar için de geçerlidir. Tanrı'nın inayeti diye isimlendirebileceğimiz bir tür itici güç ile onlara tabi olduğumuz müddetçe daha da derinleşirler. O halde asil şahsiyetler için iyi alışkanlıklar oluşturmak ve kazanmaya çalışmak birincil öneme sahiptir.

Şimdi böyle yapmak için bir iki noktayı hatırlamak mecburiyetindeyiz. Öncelikle, alışkanlıklar derin içgüdüsel ihtiyaçların ve dürtülerin hattını takip ettiklerinde daha kolay oluşturulabilir. Bu, hayvanlarda ve arılarda vs. böyle

olduğu gibi insanlarda da böyledir. Aynı şeyi bir başka şekilde söylersek; alışkanlıklar ilgi ve arzularımızın çizgisinde gelişirler. Yine onlar, dikkatimizin belli nesnelere ve güdülere yoğunlaşması nispetinde gelişmeye meyillidirler. Son olarak ve en önemlisi; harekete geçirici ve belirleyici unsur his ve duygudur. Zira bütün bilinç hayatındaki tüm fillerde asıl unsur duygudur ve iradeyi harekete geçiren her zaman odur. Çünkü, bir yandan hayatın değerleri duyguya dayanır, diğer yandan dikkat ve konsantrasyon büyük oranda duygularımız tarafından belirlenir.

Böylece anlaşılıyor ki karakter meselesi, duygularımızı idare edip, kontrol etmek veya onları düzenlemektir. 'İlgini yüce şeylere yönlendir' güzel bir tavsiyedir; safi olan her ne varsa, hakkında iyi haber olan her ne varsa... bunları düşünün, onlara katılın, üzerinde yoğunlaşın, zira burada diğer bir meşhur psikolojik prensip durmaktadır. Şöyle ki; ilgi duyduğumuz şeylere benzer olmaya meylimiz vardır. Hayatta tesiri altında bulunduğumuz ilgi ve güdülerimizin suretine bürünürüz. Bu o kadar meşhurdur ki bu konu üzerinde durmaya gerek görmüyorum.

Şimdi, modern psikoloji şahsiyet sorununa çok ihtimam göstermiştir. Bu sorunun odak noktası bir Temel Duygu (Master Sentiment) oluşturmak olduğu yani; iyiliğin etrafında ve bizim Hıristiyan bakış açısıyla nihai mesele olan İsa'nın etrafında dokunan, belirleyici ve zorlayıcı sezgi kazandırmak olduğu kesinleşmiştir. Duygu ve his inceliği konusu üzerinde biraz daha durmak yerinde olur sanıyorum. Bilinen bir gerçektir ki; duygular kendilerini, elde mevcut obje veya durum ötesinde yaymak için ve diğerlerini kendi tesirleri altında kuşatmak için belirgin bir eğilime sahiptirler. Psikoloji olmadan da biliriz ki; mesela, bir takım şok veya başka bir sebepten doğan korku tek başına bizim tüm zihni ve fizik hayatımıza yayılır. Öyle ki, her şeyden, hatta asıl sebep ile pek az bir bağlantısı dahi olmayan şeylerden bile korkma temayülü meydana gelir. Kendini vücudumuza da yayar, kol ve bacaklarımızın kuvvetini kırar bazen ve arzu edilmeyen başka tesirler meydana getirir. Bu, insanları nevroitik ve takıntılı kişiler haline getirmenin bir yoludur. Korkunun asli şoku tüm parçalara yayıldığından hiçbir yerde emniyet ve güvenlik yoktur. Aynı şey hiddet hususunda da böyledir. Şayet bir gazap hali içerisindeyse herkes ve her şeye kızmaya meyilli oluruz. Bu duyguyu tecrübe edebilir ve bastırabiliriz. Fakat sonuçta hırçınlığı üzerinde, kötü huylu, karamsar veya İskoç deyişle müşkülpesent davranırız. Yine şayet aşık isek, bu duygu kendini sevilen kişiye ait olan her şeye yayar –fotoğrafına, evine, arkadaşları ve kitaplarına, köpeğine veya onun olabilecek her şeye-. Bunların hepsi bizim müşfik, merhametli,

hassas değerlendirme sahamıza girer. Doğru olarak kullanıldığında bu temayülün din için değerini de görebiliriz. Eğer bir insan Tanrı'yı severse ve İsa'ya sadakatini gösterirse Tanrı'yı temsil eden her şey onun sevgisinin yörüngesine girer. Kiliseyi, İncil'i, ayinleri, ilahileri ve hatta Hıristiyan yoldaşlarını da sevecektir. Tanrı'ya olan muhabbet sebebiyle tüm bunlar yeni bir mana ve değer kazanacaktır. Aslında, Tanrı'yı gerçekten tüm kalbiyle seven birinin komşusunu da sevmesi gayet tabiidir. Şayet öyle değilse onun Tanrı'ya olan sevgisinin gerçekliği hakkında şüphelenebiliriz.

Duygularda başka bir temayül daha vardır –belki bahsettiğimiz temayülün sadece başka bir veçhesidir bu-. Emreden veya ricada bulunan ya da insanın tüm kaynaklarını çağıran bir nesne veya ortam bulunduğu duygular bütün yahut hemen hemen bütün duygusal reaksiyonları “bir”e bağlayarak kompleks bütünler teşkil etmeye meyillidir. Bu kompleks bütünlere duygusal sezgi diyoruz. Mc Dougall'a göre sezgi, bir objenin, bir insanın ya da bir sebebin etrafında temayüz eden düzenli bir duygular sistemidir. Bu şekilde duygular her biri kendi tesir ve dinamik gücünü bütüne katarak (bağışlayarak) teşekkül ettiğinde sezgiler hayatın temel gücü olurlar –James Martineau'nun deyişiyle hareketin başlangıcı olurlar. Sezgilerin karakteri, etrafında teşekkül ettikleri nesnenin üzerindeki en büyük kuvvete dayanır. En üst seviyedeki ilgiler ya da idealler –iyi veya kötü- burada karakterdeki belirleyici ve ana unsurlardır. Tıpkı duyguların sezgileri oluşturmaya meyilli oldukları gibi, sezgiler de en yüce bir ideal etrafında teşekkül etmeye meyillidir. Böylece hakim ilgi, bütün gayeleri içine alan Temel Duygu olur.

Hayatın üç temel ihtiyacını ve onlara bağlı olan duyguları göz önünde bulundurursak, ana sezgiler doğrultusunda kazanılan güçleri görürüz. Yine temel ihtiyaçların ve sezgilerin bu güçlere dayandıkları takdirde mükemmel tatmine ulaştıklarına şahit oluruz. Hayat, sevgi ve güç ihtiyacını tatmin edebilecek tek obje olduğunu, onun da Tanrı olduğunu görürüz. Modern psikolojide Tanrı'nın hayatın tek yeterli ve bütün memnuniyeti olduğu gerçeği üzerinde her yönden sebat edilmesinden belki de daha önemli bir şey yoktur. Bir Eski Ahit peygamberi ideal insan hakkında şunu söylediğinde büyük bir hakikat müşahede etti; ‘O ruhunun zahmetini çekecek ve hoşnut olacak’. Ruhunun zahmetini çekerek elde ettiğinin dışında insan hayatında hiçbir memnuniyet daimi değildir. Bu zahmet de kişinin kendini Tanrı'ya feda etmesiyle gelir. Bu insanı tatmin eder. Çünkü böyle bir fedakârlık Tanrı'nın hayatının kat'i mahiyetidir. O, kendini başkalarına sürekli vermesinde yaşar. Biz de aynısını yaptığımız zaman O'nun hayatına yaklaşıyoruz ve O'nun rızasını tam

olarak hissederiz. Bu hakikatin köklerini açıkça ortaya çıkardığı için psikolojiye teşekkür etmeliyiz. Biz ancak Tanrı'nın muradının bizi harekete geçirmesine müsaade ettiğimiz zaman hür oluruz; kendimizi ancak O'nda kaybolduğumuz zaman buluruz. İnsanlığımızın gayesine ancak kendimizi kaderimizin sahibi olan O'na teslim ettiğimiz zaman ulaşırız. Bütün manevi hayatın sırrı fedakârlıktır. Yani kendimizden feragat etmek ve sezgilerimizi O'nun fiillerine odaklamaktır.

Bu Tanrı'ya teslim olma ve fedakârlık prensibi bir sonraki konumuz olan ihtidaya büyük ışık tutmaktadır. Bu, dini hayatın en temel hakikatlerinden birisidir; özellikle de bizim Hıristiyan dinimizde ve daha tesir edici bir şekilde de bu ülkenin misal teşkil ettiği gibi Hıristiyanlığın Protestan mezhebinde. Sizlerle ihtidanın çeşitli teorilerini mütalaa etmek istemiyorum. Çünkü bunların sayısı çok fazladır. Genel ifadeyle sadece şunu hatırlatmak ihtiyacı duyuyorum. Başlıca iki türdür: Biri ani ve felaket getiren, diğeri ise tedrici ve ağır ağır görünmeye başlayan karardır. İkisinde de en önemli unsur verilen karardır. Bu karar ki, feragat ve teslimiyeti ve hakikaten arzularımızı Tanrı'ya veya İsa'ya feda etmeyi ihtiva etmektedir. Örneğin Paul'ün ihtidasına dikkatle baktığımızda, -ki birçoğu tarafından nev-i şahsına münhasırdır- bu durumun özünün ani bir körlükte veya mistik bir seste bulunmadığını anlarız. Bu, Paul'ün cevabında bulunmaktadır: "Ne yapmamı istiyorsun, Tanrım? Emrinden başka her şey ikinci plandadır." Şunu not etmekte fayda var: Dini tarihte yaratıcı ruhlar, yeni hareketlerin kurucuları ve yeni türlerin öncüleri, yeni ideal örneklerin öncüleri genellikle – her zaman değil- ani bir kriz içinden geçenlerin sınıfına ait olmuşlar ve felaket getiren akın ve dönüştürücü güç olarak bilinmişlerdir. Yine de genel bir ifadeyle; en kararlı ve sabit ihtidaların bütün kişiliği taşıyan ve ağır ağır görünmeye başlayan bir karar ile gelişenler olduğu anlaşılıyor.

Diğer bir noktayı zikretmek faydalı olacaktır. İhtidaların çoğu gençlik çağı denen 14-18 veya 19 yaş arası dönemde meydana gelir. Bu yaştan sonra 35 yaşına gelinceye kadar az az vuku bulurlar. 35 yaşından sonra çok az gerçekleşirler. Genç ihtidasının fazlalığı gerçeği, psikologları –ihtidayla meşgul olanları- şu sonuçlandırmaya götürmektedir: Cinsellik ve cinsel içgüdü. Böyle bir bakış açısının doğruluk payı çok azdır. Cinsel içgüdü diğer içgüdülerden herhangi birisi gibi karmaşıktır. Zira ihtida bütün kişiliği kuşatmaktadır. Gençlik çağı sadece cinsel gelişme ve olgunluk halinin arttığı dönem değildir, şahsiyetin bir bütün olarak tekamül etme dönemidir. Şahsiyetin tüm unsurları gelişmenin fiziki yönü gibi ahlâkî şuuru, bütün bir şahsiyet bilincini, sorumluluk idrakini vs. ihtiva etmektedir. Genç insan hayatı ellerine alarak kendini bulur. Muhtemelen gelişen ahlâkî şuuru ile manevi gerçekler ve iddialar mefhumunun en derin

gerçeği başka bir varoluş sahası idrak etmek ve bu geniş dünyada bir yer aramaya çıkmaktır. Bu bilgi bir vaizin fırsat dönemidir –Tanrı'nın fırsat dönemidir de denilebilir-. Fakat vaizin fırsatı olduğu muhakkak. Eğer o akıllı biri ise ve ruhlara gerçek bir ilgisi varsa bu dönemi kendi genç insanların hayatlarında gözleyecektir ve kendi eğitim metotlarını onunla karşılaşmaya sevk edecektir. Asıl gücünü akıllı kararlara ulaştırmak ve bazen gayr-i ihtiyari aradıkları Dost, Lider ve Kahraman İsa'lar meydana çıkarmak vazifesine yöneltecektir. Onları Temel Duygu merkezine almak için arayacaktır.

Şimdi tekrar ihtidaya dönelim. Teslimiyet ve feragat prensibi onun özündedir. Psikoloji, ihtidayı manevi ihtilafı bir meselenin çözümü olarak açıklığa kavuşturdu. De Sanctis bu sonuca çocuksu bir seviyeye dönerek ulaştığını düşünmektedir ve İsa'nın dediği gibi “Ancak küçük çocuklar gibi olursak Tanrı'nın krallığına gidebiliriz”. Yine de bir noktayı atlamış görünüyor. Bir çocuğun tavrı teslimiyet ve feragatin en güvenilir olanıdır ve bana göre durumun özü budur. Zira en kuvvetli itikat dahi sadece inanma mevzuu değildir, Tanrı'nın yoluna tabi olmak ve O'na kendinden feragatte bulunmaktır. Yeni Ahit'te iman, nihai olarak İsa doğrultusunda bir harekettir ve bunun neticesi İsa'da yaşamdır.

William James, *Dini Tecrübenin Çeşitliliği* isimli kitabında ihtida konusu üzerine yazdığı bölümde konuyu anlamamıza oldukça yardımcı olan, önemli bir teklife sahip. Neticeye tam varmamasına rağmen oldukça tatminkâr bir görüşe götüren yola işaret ediyor. Unutulmuş bir ismi hatırlamaya çalışma gibi aşına bir durumu mütalaa ediyor: Farklı anahtarlar deneriz fakat hiçbirini kilide uymaz; ismin ilk harfini hatırlamak için alfabeyle bakarız; onunla ilişkili bazı şeyleri hatırlamaya çalışırız vs. Denedikçe iz üzerinde olduğumuzun bilincindeyizdir; isim dilimizin ucundadır. Daha sonra yine soğuruz ve isim uzak görünür. Bu hepimizce aşına bir durum ya da tecrübedir. Ruh sükunu yoktur, problem şuuraltında yatmaktadır ve bir ağrı veya dolduramadığımız ruhi bir boşluk vardır. Bu boşluğu ismi gerçekten bulmanın dışında bir şeyle doldurma ümidi yoktur. Bütün bunlar o kadar yaygındır ki, devam etmeye gerek yoktur. Bu meseleyi onun hakkında düşünmeye son vererek dikkatimizi mevcut çabamızdan başka yöne çevirerek, başka bir şeyler üzerinde yoğunlaşarak çözeriz. Daha sonra aniden isim şimşek gibi üzerimizde parlar. Psikolojik olarak aslında bu olayda olan, bilincimizin varoşunda oyalanan –saçakta veya dış yüzeyde odaklaşan- şuurda soğuk iken sıcak hale gelen bir şeydir. Bu teslimiyet vasıtasıyla veya meseleyi şimdilik bir kenara koyarak ve kendimizi vaziyete bırakarak yapılmaktadır. O halde psikolojik durum şudur der James: “İsmi

hatırlamaya çalıştığımız sürece çabamız ve kendi hislerimiz şuurda temerküz eder; kendi başına çabaya yoğunlaşırız ve bu bizi kendi hallerimizde bilincin merkezinde tutar. Böyleyken ismi bulamayız. Fakat dikkatimizi çabalarımızdan uzağa çevirdiğimiz anda, zati tahttan indirdiğimizde isim merkezi mahalle giriverir –odaklaşır ve mesele çözülür-.

James, “Safî psikolojik bakış açısından ihtidada olan da tam olarak budur” der. Günahın derinden bilincinde olan biri ve böyle bir bilincin getirdiği ruh ahenksizliği içinde ağlayarak: “Ben ne sefil bir adamım, kim beni bu ölümün gövdesinden ayırabilir” günahına ve can havliyle mücadelesine yoğunlaştığı sürece huzur bulamaz. Çünkü kendisi, vaziyeti ve ihtiyaçları odaklamıştır ve şuurunda tazedir. Günahı ne kadar çok hisse derse vaziyetine o kadar kederlenir –dikkat edin tüm bunlar gerekli aşamalardır-. Çözüm ve huzur için çok az şans vardır. Daha sonra günahı ve kendini düşünmeyi bırakır ve İsa’yı düşünmeye başlar –yani mücadeleden ümidini keser ve boyun eğer-. Böylece Tanrı’nın ruhunun içeri girmesi için bir fırsat bırakır; bu çözümü getirir. İnanetin gücü, uyumun sağlanması ve bu uyumla ruhun huzur bulması için şansa sahiptir. Tıpkı ismin bulunmasının zihne çözüm ve huzuru getirmesi gibi.

Bu ilginç bir fikir olup, durumu kısmen açıklığa kavuşturmaktadır. Bu fikir, iki sebeple her yönden kifayetli değildir. Meseleyi yalnız akli açıdan ele almaya meyillidir. Halbuki, akıldan ziyade günah ile alâkalı değil midir. Sonra, ikinci olarak, İsa’ya hizmet etme fikri ruhta büyüyerek ve kendini O’na teslim etme fikrinin kat’i bir fiilde doruğa yükselerek bir kanaat haline geldiği zaman, ağır hareketli ihtida vakalarını ne bize izah ediyor, ne de bizim izah etmemizi mümkün kılıyor. Şimdiye kadar itaat ve teslimiyetin üzerimizde etkili bir sebep olduğunu vurgulayarak James, yine de, gerçek bir unsura işaret etmektedir. Eski gezici vaizler ve misyonerler insanları İsa’ya bakmaya –bu süreci belki de çok iyi anlamadıkları halde- sevk etmekte çok haklıydılar. O münasebetle günahkârın kendini ve günahını düşünmeyi bırakmasını, İsa’yı düşünmeye başlamasını, böylece O’nun içeri girmesine ve rahmet mucizesini gerçekleştirmesine müsaade etmesini tavsiye ediyorlardı. Bu iyi bir tavsiyeydi ve vaziyeti karşılıyordu. Böylece hayata bu huzur ile bir aydınlık, yeni bir neşe ve güç geldiği kanıtlanıyordu.

Pekalâ, daha ne kadar öteye gidebiliriz? Psikolojik sebepten dolayı şuna inanmalıyız ki, zihni ve ruhi düzeni bozulduğu zaman veya diğer bir deyişle ahenge ulaşma doğrultusunda uyumlu duygu ve düşünce akışı kesintiye uğradığı zaman her insanın zihni ve ruhi inşasında muvazeneyi bulmaya temayülü vardır. İhtidada bahsettiğimiz huzuru ve ihtilafın çözümünü çok arzulamak, gerçekte,

bu temayülün ispatıdır. Ahengin kesintiye uğramasından dolayı hissedilen rahatsızlık ve şaşkınlık hissi de aynı gerçekten kaynaklanır. Adler bu temayülü ısrarla vurgulayan bir psikologdur ve bunu sisteminin temel prensibi yapmıştır. Bu, telafi etme, denge sağlama gibi süreçlerde görülür. Şöyle ki, evde zulüm görmüş bir çocuk daha sonra bağlı olduğu grubunun yaşı en küçük üyesine hakiki bir gaddar oluyor veya bu belki daha açık bir gerçekte görülür; fiziki yetersizliği olan biri (kambur veya topal) çoğunlukla yetersizliklerine galip gelene kadar, sahalarında nüfuz ve otorite sahibi kişiler olana kadar kendilerini işe ve çalışmaya verirler. Birçok misalde böyle kişilerin zayıflıklarına üstün geldiklerini ve ilimde, tıpta, felsefede ve diğer sahalarda yaratıcı güç olduklarını müşahade ediyoruz.

Şimdi, daha sonraki bir derste göstermeyi umduğum Temayülün zihinden daha derine gittiğini düşünüyorum. Fakat bu meyilin ihtidada, ruhun eşitleyici bir hareketi olarak, uyumsuzluk ve kötülükten iyilik ve huzura doğru nasıl işleyebileceğini görebiliriz ve bu noktada Jung çok az yardımı olacak bir teklif getiriyor. O, kişiliğin veya karakterin iki ayrı tipi –dışa dönük (Ekstravert) ve içe dönük (İntrovert)– olduğunu ileri sürmektedir. Yine ihtidada meydana gelen şeyin bu dengeleme temayülünün ekstravertin yetersizliğini bir dereceye kadar introvert haline gelmesiyle telafisinde işlediğini ileri sürmektedir. Benzer bir süreç introvertte de meydana gelir. Günah ve günahkâr hayat ile düzeni bozulan, ahlâkî ve manevî güçlerin dengesi kurulur. Bu fikirde kısmen doğruluk payı vardır. Fakat meselenin özü, benim önerdiğim gibi, kendinden feragat ve arzuların terkidir ve burada gerçek izahatı elde ederiz. Tek başına psikoloji ihtidanın tam bir tarifini yapamaz: Tanrı'nın inayetine ve ruhta “Kutsal Ruhun” çalışmasına ihtiyaç vardır. Feragat ve teslimiyetin yaptığı şey; Tanrı içeri girebilsin diye yaklaşma sokaklarını açmak ve ruhun kapılarını devirmektir. Hakikaten Tanrı'nın ruha girebileceği tek yol budur. O, bizim arzularımıza karşı kendini ne zorlar ne de baskı yapar. O bunu kazanacak ve gönüllü yapılan bir feragate sevk edecektir ve bu gerçekleştiğinde ise kâinatın tüm ahlâkî ve manevî güçleri ruha akacaktır. Böylece ruh yenilenme ve huzuru bulacaktır.

Duadan bahsetmek için kendime az bir zaman ayırdım. Söyleyecek çok şey var çünkü. Birçok psikolog duada hasıl olanların tümünün kendi kendine telkinin doğasından kaynaklandığına ve duada elde edilen yeni ışığın ve gücün tamamen sübjektif olduğuna –şuur dışı bölgeden alındığına- inanır gibi görünüyorlar. Bir psikolog duayı, “içteki Tanrı'ya yalvarma” diye tanımlayarak çok ileri gider. Bununla bütünüyle alâkadar olamayacağım ve sadece şunları söyleyeceğim:

1. Bu telkin imanın bir derecesini ima etmektedir –manevi dünyanın hakikati ve faziletine imanın-. Bu Dr. William Brown’un ve Dr. Hadfield’in işaret ettikleri ve büyük önem verdikleri bir konudur.

2. Sonra bu teklif çoğunlukla arzunun bir kuvvetini ifade eder –bazı durumlarda uzatılmış bir kuvveti ve bu manevi güçlerin ruha girebileceği hakiki durumdur-. Bu hiçbir şey söylemeden teklif nedeniyle bazı şeyleri gerçekten isbat ediyor. Çünkü teklif kendi başına izahata ve anlayışa ihtiyaç duymaktadır. Nitekim burada yine feragat ve teslimiyet prensibinin, dua meselesinin özü olduğuna işaret edeceğim. İsa’nın dua üzerine öğretiminde dikkate değer (olağanüstü) bir ilerleme vardır ki, yine O’nun sözleriyle ortaya konmuştur: “Sor, Ara, Kapıyı çal”. İstek, ferdî malumat, görüşme ve son olarak feragat gerçek duanın doğrultusundaki basamaklardır. Dua, ani bir ihtiyaç hissinden ve duaya istidatlı olmaktan zuhur etmesine rağmen feragat teklifsiz dostluk vasıtasıyla ortaya çıkmalıdır. Bu teslimiyet ‘Senin iraden gerçekleşecektir’ ifadesinde ima edilmiştir. Biz ancak arzularımızdan vazgeçtiğimizde ve Tanrı’dan bizim için O’nun dilediği şeyleri istediğimizde en derin duygu ile dua ederiz. Diğer bir deyişle, ilahî iradenin içimize güç vermesini bizim teslimiyetimiz mümkün kılar.

Sizlere ancak psikolojinin bizim için şunları aşama aşama açıklığa kavuşturacağını hatırlatmak için vaktim var. Dini hayatın ve manevî yükselmenin en yüksek prensibi kendinden feragat ve Tanrı’ya teslimiyet prensibidir. Kendimizi ancak Tanrı’da kaybettiğimiz zaman gerçekten kendimizi buluruz -kurban taşına kendimizi yatırmak-. Bunu manevî hayatın temel kanunu diye isimlendirebiliriz. Zira bu ruhlarımızın her cihetinde ve her filinde görülür. Şayet herhangi biri kapıyı açarsa –feragat ve teslimiyette yaptığı budur-, şayet herhangi biri kapıyı açarsa ben içeri gireceğim ve onunla yudumlayacağım ve o da benimle. Misafir ev sahibine gelir. Orada birleşik bir denize işaret eden vazife ve hayatın mübadelesi meydana gelir ve dünyadaki en tatmin edici gerçek ve tecrübeye dönüşür. Böylece biz O’nunla bütünleşiriz.

Psikolojinin; günah, tahrik ve ahlâkî hastalıklar hakkında söyleyecek çok sözü vardır.